

СПОГАДИ ПРО БАТЬКА МИКОЛУ ОЛЕКСІЙОВИЧА ГРІНЧЕНКА

Алла Грінченко

УДК 7.072.2 + 82-94

Редакція журналу публікує спогади доньки видатного українського мистецтвознавця Миколи Олексійовича Грінченка і текст листа, в якому були надані офіційні аргументи зняття його з посади ректора Київського музично-драматичного інституту.

Ключові слова: дослідник, мистецтвознавець, Київський музично-драматичний інститут, спогади.

The periodical's editorial staff publishes the memoirs of the outstanding Ukrainian critic M. Grinchenko's daughter; attached is the text of the letter, in which the official arguments about his removal from the post of the rector of Kyiv Musical-Dramatic Institute were presented.

Key words: researcher, critic, Kuiv Musical-Dramatic Institute, recollections.

Народився Микола Олексійович Грінченко 4 травня 1888 року в м. Києві в родині робітника заводу «Арсенал». Мати не працювала, займалася домашнім господарством, доглядала дітей, а їх у сім'ї було аж шестеро. Мій дід Олексій Андрійович був обдарованою, музичальною людиною, мав музичну освіту, знав безліч народних пісень, мав хороший голос і дуже любив співати.

Музичні здібності батька перейшли до дітей. П'ятеро із шести з них так чи інакше були пов'язані з музикою.

Старша сестра батька Олена (удома її звали Льоля) співала в хорі. Спочатку в Київській опері, а останні роки – в опері м. Баку. Друга сестра Ніна була провідною балериною (сценічне її прізвище Георгієва), а пізніше викладала хо-

реографію в інституті. Молодший брат Олексій, незважаючи на те, що закінчив Політехнічний інститут і викладав математику у військовій школі зв'язку, закінчив Інститут ім. М. В. Лисенка по класу вокалу, мав хороший бас. Деякий час за сумісництвом працював у Філармонії. А наймолодший – Дмитро – був військовим, працював у військовому оркестрі капельмейстером. І, на-решті, п'ятий – мій батько. Тільки одна сестра Ольга була вчителькою, викладала німецьку мову в школі. Але й вона добре грала на фортепіано.

Працюючи на заводі, мій дід підробляв суфлером в оперному театрі. У театрі він перейняв досвід роботи з хором і на заводі організував хор Київської опери, дід сам співав у цьому хорі, а згодом став його хормейстером.

У цей час на заводі фельдшером працював Михайло Іванович Донець. Дід залучив його до хору. Звернувши увагу на неабиякі голосові дані Донця, Олексій Андрійович багато працював з ним окремо в себе вдома. Там М. Донець познайомився з моєю тьотєю Льолею. Вони полюбили один одного і згодом побралися. Таким чином, саме мій дідусь «відкрив» талановитого співака Михайла Івановича Донця, який розпочав свою співочу діяльність в арсенальському хорі, а згодом став відомим оперним співаком.

Я трохи відволіклась від основної теми, але може когось зацікавлять родинні зв'язки батька з Донцем. Правда, згодом тьотя Льоля розлучилася з Михайлом Івановичем і вийшла заміж за диригента Григорія Макаровича Богдасарова, а Донець одружився з Марією Едуардівною Тессеєр. Але розлучились вони друзями. Наша родина чудово ставилася до нової дружини М. І. Донця. Добрі взаємини збереглися і в післявоєнний період.

Родина батька жила небагато, все-таки восьмеро членів сім'ї і лише один – працюючий. Тому дід намагався підробляти, де міг. Працюючи в оперному театрі суфлером, Олексій Андрійович залучав мого батька, маленького Колю, до праці. Батько виступав у ролі маленької русалоньки в опері «Русалка», де мав казати лише одну фразу: «Откуда ты, прелестный дядя?», а також співав у хорі хлопчиків в опері «Кармен» Бізе, і за це отримував певну суму грошей, які йшли в сімейну скарбничку. Таким чином, свою трудову діяльність мій батько почав із 6–7-літнього віку.

Як розповідала сестра батька Ольга, мати – Марія Григорівна дуже хотіла, щоб її діти зайняли достойне місце в суспільстві. Дізнавшись, що йде набір хлопчиків у Придворну капелу, вона відправила чоловіка з малим Колею, в якого був дуже хороший голос і слух, на конкурс. Мій батько пройшов конкурс і був прийнятий у співочу Придворну капелу. Таким чином, дев'ятирічного Колю відправили до Петербургу.

У Петербурзькій Придворній капелі батько здобув першу музичну освіту. Засвоїв музично-теоретичні дисципліни, навчився грати на фортепіано, співати в хорі, а також диригувати. У капелі він був солістом. Учився в Аренського, Римського-Корсакова, зустрічався зі Степовим.

Бурхливе музичне життя тодішньої столиці Російської імперії не могло не позначитися на формуванні світогляду мого батька, його ху-

дожних смаків та вподобань. Придворна капела була центром хорового виконавчого мистецтва з багатими й давніми традиціями. Рівень її майстерності дозволяв виконувати складні твори російської та зарубіжної класики.

Батько дуже багато розказував про своє життя в капелі. Розповідав про тяжку працю та про дозвілля. Наприклад, таке: взимку учні капели жили в Петербурзі, а на літо виїжджали до Царського Села. У капелі була традиція розбивати скло у вікнах приміщення, з якого вони виїздили із зимової квартири на літню та навпаки. Вихователі, знаючи цю традицію, чатували майже біля кожного вікна, але шибки все ж були розбиті. Батько розказував, що однією з улюблених розваг для хлопчиків було спускатися з гілок величезних ялин. Хлопці видирались на ялину якомога вище, сідали верхи на одну із гілок і спускались, як на перилах, у кінці гілки треба було встигнути переплигнути на нижчу гілку, яка була трохи осторонь, і так щоразу, доки не спустишся. Але найбільше задоволення батько отримував, коли царевич катав його на велосипеді, чи дозволяв самому поїздити на ньому.

Батько дуже сумував за домівкою, його сводлюбивій натурі було тяжко пристосуватись до суворого режиму капели, та й навантаження було досить велике. Як солісту йому доводилось дуже багато працювати. Він робив усе, щоб його відрахували з капели, навіть прикидався лунатиком, ходив уночі в нижній сорочці по приміщенню, вилазив на дах чи наводив жах на своїх наставників. Та навіть це йому не допомагало. Чи то ностальгія за домом, чи надмірна праця, чи клімат Петербурга, чи всі ці фактори разом узяті призвели до того, що за п'ять років перебування в капелі здоров'я мого батька різко погіршилося, і чотирнадцятирічного Колю батьки змушені були забрати додому до Києва.

Повернувшись до Києва, батько вступив до Реального училища.

Удома він із залученням братів і сестер організував дитячий театр. З цією маленькою трупкою вони влаштовували сімейні вечори, на які часто збирались «на вогник» театральні працівники. Жили Грінченки тоді на Звірінці у власному будинку, що знаходився поблизу теперішнього Печерського мосту. На превеликий жаль, цей будинок згорів під час пожежі на артилерійському складі.

Спочатку діти ставили дитячі опери такі, як

«Коза-Дерева» Лисенка, «Зима-Весна», а потім складніші. У цей час батько захоплювався українською музикою. Це були приблизно 1902–1904 роки. До цього періоду відноситься і його захоплення українською літературою, яку він, потихеньку від класних керівників, почитував дома. Батько пробував писати власні музичні твори. Так він написав музику до дитячої опери «Кашей бессмертной», яку ставили домашнім театром. У цьому театрі батько був і режисером, і суфлером, і навіть декоратором. Він досить гарно малював, тому власноруч робив декорації до своїх постановок, здебільшого змальовуючи ілюстрації до казок із малюнками Білібіна. У нас збереглася фотографія однієї із завіс, намальованої моїм батьком, коли він працював у Дехтярівському притулку.

Після реального училища Микола Олексійович продовжував учитися в Київському музичному училищі в класі професора Є. Риби, що був учнем Римського-Корсакова і вів клас спеціальної теорії та композиції. Це був високоосвічений музикант, композитор і музикознавець. Звичайно, це був дуже хороший вчитель, який багато дав моєму батькові. У роки навчання в училищі Микола Олексійович вирішив присвятити себе служінню українській музичній культурі. В училищі батько сформувався і як громадянин. Микола Олексійович ввійшов у мистецьке життя як свідомий представник прогресивної демократичної інтелігенції, виступав у процесі з різних питань розвитку національного мистецтва. В умовах жорсткого гноблення царизмом українського народу, ця книга не могла бути опублікованою в Україні, але була надрукована в далекому Тамбові.

З 1913 року батько працював вихователем у притулку ім. Дехтярова в м. Києві. Він і тут дуже серйозно ставився до своїх обов'язків, самоудосконалювався в педагогічній діяльності. У мене зберігся зошит, в якому татко виписував цитати відомих філософів і класиків літератури відносно виховання людини.

Десять у 1911–1912 роках Микола Олексійович одружився. Від цього шлюбу в нього був син Ігор. Шлюб виявився невдалим, і батько із дружиною розлучились. Ігор залишився з батьком.

У 1918 році батька запросили до Кам'янець-Подільського університету на посаду секретаря студсправ. Працюючи в університеті, батько вчився на історико-філологічному факультеті.

У Кам'янці Микола Олексійович брав активну участь у громадсько-культурному житті міста. У 1920 році був призначений комісаром Шевченківського театру в Кам'янці, був членом філологічної секції Наукового товариства при Кам'янець-Подільському інституті народної освіти. З 1920 року член профспілки працівників мистецтва (РОБМИС).

Працюючи в Кам'янець-Подільському університеті, батько зустрівся з відомим ученим В. Петром, що вивчав античну музичну культуру та займався проблемами зародження музичного мистецтва. Діяльність В. Петра мала серйозний вплив на Миколу Олексійовича, який також займався розробкою питань первісної музики, обрядової творчості, проблем історії музичної культури, передусім – української. Дипломну роботу батько писав під керівництвом В. Петра на тему «Українська народна пісня як база художньої творчості». У лютому 1921 року рішенням Ради Кам'янець-Подільського університету батько на конкурсній основі був обраний на посаду викладача історії української музики.

У цей час в Університеті викладав літературознавство український поет Михайло Опанасович Драй-Хмара. Він із дружиною жив у тому ж будинку для викладачів, що й мій батько. Разом з ними жили дві сестри Ніни Петрівни, дружини Михайла Опанасовича, Лідія і Вікторія, які були студентками Університету. Михайло Опанасович і Микола Олексійович приятелювали. Так, через Михайла Опанасовича батько познайомився з Лідією Петрівною. Лідія Петрівна дуже жаліла маленького Ігора, він був чудовим, але дуже хворим хлопчиком. У нього була саркома ліктя. Через свою хворобу він не міг спілкуватися з дітьми і почувався дуже самотнім. Батько приділяв йому багато уваги й часу, дуже любив його, мабуть, і за маму, і за батька. Він з ним читав, малював, грався. Увесь свій вільний час віддавав Ігореві. Ігор був розумним, вихованим, добрим хлопчиком. Дуже багато читав, займався колекціонуванням монет. Час від часу Ігору потрібно було робити операції, зрізати, як тоді казали, «дикі м'ясо». За своє чотирнадцятирічне життя хлопець переніс одинадцять операцій. Після операцій труба було доглядати за Ігорем. Коли батько йшов в Університет, з Ігорем залишались Вікторія чи Лідія. Так, поступово, Микола Олексійович і Лідія Петрівна зблизились, між ними виникли почуття й у 1921 році вони

одружились. Шлюб був щасливим, вони любили й поважали один одного. За двадцять один рік їх спільного життя у них не було жодної сварки, ніхто ніколи не підвищив голосу. Якось мені трапився щоденник, а точніше – розмова татка з мамою на папері. Батько писав, сумуючи без мами, під час перебування в Ялті в санаторії, де ніс, як він казав, «музичну культуру в маси». Думаю, що небагато знайдеться чоловіків, які б такою мірою зберегли свої почуття до дружини.

Узагалі, батько був дуже уважною, чуйною, доброю та доброзичливою людиною.

У 1922 році Микола Олексійович був запрошений керівництвом Київського музично-драматичного інституту ім. Лисенка на посаду професора історії української музики.

Микола Олексійович із дружиною й Ігорем приїздили до Києва. Це були дуже тяжкі голодні роки. Хоча батько й працював в інституті, але грошей не вистачало. Треба було харчуватися, потрібні були гроші на лікування Ігора та якимось потроху влаштувати своє життя на новому місці. Мама розповідала, що в той час із речей у нас був лише один килим, на якому вони вдень розстеляли скатертину й він служив столом, а вночі килим складали, і він служив за постіль.

Мама в цей час уже була вагітною, але щоб якимось допомогти сім'ї, вона раненько вранці ходила на базар, купувала один чи два бідони молока й розносила по квартирах, таким чином заробляючи на два літри молока в день. Ліфтів не було, і вона, вагітна, пішки розносила по численних поверхах молоко.

У батька були золоті руки, усе, за що він брався, у нього виходило. У ці голодні роки він підробляв, шиючи модельні туфлі, і мав великий успіх. З мамою вони купували тютюн і гільзи, набивали цигарки й цим заробляли собі на курило, бо обоє палили.

Батько вмів дуже добре переплітати книжки, у його бібліотеці були книги з палітуркою, зробленою його руками, навіть із золотим тисненням.

Забігаючи вперед, хочу навести ще один приклад. Мама була дуже доброю господинею, смачно готувала й пекла, любила пригощати, але зовсім не вміла шити. І коли в Будинку вчernih відкрились курси крою та шиття, мама з ентузіазмом й охоче почала освоювати нову для неї галузь. Акуратно ходила на заняття, намагалась ретельно виконувати домашні завдання. А завдання ставали все складнішими й склад-

нішими, і, зрештою, дійшло до того, що мама виконати завдання не змогла. Перепсувала багато тканини і все даремно. Вона аж заплакала з досади. Тут зайшов батько й запитав, у чому справа. Батько взяв мамині конспекти й розкрив сукню. На заняттях «мамину» роботу похвалили й визнали кращою. Але на цьому мамина кар'єра швачки закінчилась.

Микола Олексійович був дуже ніжним, люблячим та уважним батьком. Як би він не був зайнятий, якщо я зверталась до нього з якимось запитанням чи своєю проблемою, він завжди приділяв мені стільки уваги й часу, скільки було необхідно.

Таку ж виняткову увагу він виявляв не тільки до рідних, але й до своїх учнів і колег. Він любив повторювати, що кожен спеціаліст повинен мати учнів, щоб передати їм свої знання. Він говорив, що час, який пішов на виховання молодого спеціаліста, дає більшу віддачу, ніж іще одна написана стаття чи монографія. Батько дуже любив молодь, ставився до неї з повагою, ніколи не давав відчувати свою перевагу над ними. Він умів знаходити таку ледь помітну межу, що визначає тональність взаємин між молодим і старшим поколінням. Це була справді інтелігентна тональність, якої тепер, на жаль, часто бракує в нашому житті.

Талановитих і здібних підтримував матеріально. Причому робив це настільки тактовно, що вони навіть не знали про це. Наприклад, двом талановитим студентам виплачував стипендії зі своєї зарплатні.

У Києві батькові ніяк не вдавалося знайти пристойну квартиру. Можливо, він не приділяв цьому належної уваги, тому що був зайнятий на роботі. Та й узагалі, мені здається, що побутом він не дуже переймався. За короткий час батьки змінили багато квартир. Я знаю, що коли народилась, ми мешкали на Бульварі Шевченка, а потім батьки жили на Кругло-Університетській.

Десять у 1925–26 роках, коли ми жили на Кругло-Університетській, Ігореві зробили чергову операцію на лікті. Операцію робив відомий хірург, який щойно приїхав з-за кордону й привіз новий метод закриття ран шкіряним фрагментом. Під час операції застосували саме цей метод, бо не було чим прикрити велику рану. Чи то через операцію, чи просто шляхом метастазування саркома перейшла на легені й невдовзі Ігор помер.

Батько дуже тяжко переносив смерть сина й зовсім не міг знаходитись у приміщенні, де помер Ігор. Тоді татові запропонували тимчасово, доки він не знайде квартиру, переїхати в приміщення Інституту, де нам відгородили три кімнати без зручностей, без води, без туалету, без кухні.

У цей час у країні проходили гучні процеси, такі, як СВУ (Союзу Визволення України) й інші, де судили українську інтелігенцію, у тому числі сім'ю дочки відомого українського письменника Михайла Петровича Старицького – теж відому письменницю Людмилу Михайлівну Старицьку-Черняхівську. Старша дочка М. П. Старицького Марія Михайлівна працювала в Інституті ім. М. Лисенка, якщо не помиляюсь, завідувачем кафедри театрального мистецтва. Знаючи про скрутне становище батька з квартирою, а також боячись ущільнення і підселення якогось, як вона казала, «сексота», Марія Михайлівна запропонувала батькові дві кімнати, які займала сім'я Черняхівських. Таким чином ми опинились у квартирі по нинішній вулиці Олеса Гончара в будинку №31 і прожили із сім'єю Старицьких у злагоді, повазі до самого початку війни.

Де б ми не жили і в якому матеріальному стані ми не знаходились, у нашому домі завжди було багато народу – родичі, друзі, знайомі. Усім знаходився прихисток. Роки були тяжкі, та все ж хороший, навіть веселий настрій не полишав нас.

І в цій метушні батько міг зосередитись, знайти можливість працювати. Працював він багато, азартно. Жодна хвилина не пропадала марно. Батько дуже багато читав, мав унікальну пам'ять. Коло його інтересів було надзвичайно широким. З ним було цікаво. Родичі називали його «ходячою енциклопедією».

У роки праці в інституті ім. М. Лисенка Микола Олексійович багато зробив для реорганізації учбового процесу. Як свідчать фахівці, під керівництвом М. О. Грінченка інститут ім. М. Лисенка став справжнім вогнищем української радянської культури і зробив великий внесок у виховання національних кадрів музикантів та театральних працівників.

Робота батька розгорталася в різних напрямках: наукового музикознавства, фольклористики, педагогіки, критики музично-громадської праці. У двадцять роки перебудови Музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка продовжу-

вав зберігати значення провідного центру професійної музичної освіти, визначного осередку національної музичної культури в цілому.

Це не я кажу, так пишуть фахівці музикознавці.

Великий досвід Миколи Олексійовича Грінченка – науковця й педагога – органічно доповнювався його організаторським талантом. Протягом життя йому довелося керувати двома визначними осередками української культури – Музично-драматичним інститутом ім. М. Лисенка з 1925 по 1928 рік і новоствореним Інститутом народної творчості і мистецтв АН УРСР на початку сорокових років.

Надзвичайно активною була праця Миколи Олексійовича як музично-культурного діяча в напрямках наукового музикознавства, фольклористики, педагогіки. Він був активним членом Музичного товариства ім. Леонтовича, редактором журналу «Музика», «Української музичної газети», був її першим головним редактором. Батько був членом Художньої ради Київського оперного театру. Він дуже засмучувався, спостерігаючи, як деякі вокалісти недостатньо володіють культурою і вважають, що досить мати хороший голос, щоб виступати на оперній сцені. Він тактовно, ненав'язливо намагався під час засідань ради розширити їхній світогляд, загально-культурно поповнити знання історії, літератури, щоб мати відповідну платформу та бути спроможним створити певний образ на сцені.

Він перший ввів на радіомовленні рубрику музичної освіти. Працював завідувачем відділу музичної освіти, а потім – консультантом музично-художньої частини Українського радіо. Радіомовлення щойно було введено в Україні й батько відчув його силу, великі можливості як засобу масової інформації. І в цьому він теж виявився новатором.

Повз увагу Миколи Олексійовича не проходила жодна серйозна музично-творча подія.

Батько дуже багато працював. Але були години й вечори відпочинку. Усією сім'єю ми ходили в театри, музеї. Увечері взимку наймали візника, сідали у фаєтон, ноги вкривали хутряною ковдрою й допізна катались по Києву.

До мого батька дуже полюбили приходити студенти, молоді виконавці й тоді в нас удома виникали імпровізовані домашні концерти: грали квартети, співали, грали на роялі й усе це

супроводжувалось цікавими змістовними розмовами.

Дуже весело проходили в нас сімейні ювілейні вечори. Мій дядько Олексій співав. Особливо він любив пісню варязького гостя, арію Кончака, арію Греміна. Тітка Ніна Олексіївна (балерина) за мить вигадувала собі якийсь костюм і танцювала під акомпанемент мого батька. Батько з тіткою Вікторією Петрівною любили грати на роялі в чотири руки, часто вони грали незакінчену симфонію Шуберта. Найулюбленишим композитором мого батька був Римський-Корсаков.

Микола Олексійович дуже любив природу. Улітку ми завжди відпочивали серед чудової природи. Батько любив рибалити.

Останні роки перед війною ми відпочивали на хуторі Киричанка під Коростишевим. Природа там чарівна: ріка Тетерів, один берег із гранітними скелями, на яких ростуть сосни, а другий – пологий, укритий кущами лози й піщаними пляжами. Їздили відпочивати великими компаніями: родичі, друзі. Знімали кімнати в 5–6 хатах, брали два човни на все літо. Привозили із собою цікаві гостросюжетні книги й різні ігри. Грали в кеглі, масло, волейбол і навіть у чехарду. Була в нас ще така гра: протягом усього літа ми писали твір. Кожен співучасник (і дорослі, і діти) писав одну главу, а познайомитись зі змістом міг лише однієї – попередньої. У кінці літа читався весь твір. Було дуже весело, цікаво, бувало чимало несподіванок.

Ініціатором усіх ігор був батько. Хоча за віком він був найстаршим, але був найвеселішим, найенергійнішим і душею наймолодшим. Він іноді навіть дорікав нам за нашу деяку інертність.

Кінець двадцятих і перша половина тридцятих років – це був період найбільш негативного ставлення з боку уряду до національно-культурних надбань і це не могло не позначитись на долі Миколи Олексійовича Грінченка. У лютому 1933 року його було заарештовано. Через три місяці його звільнили через відсутність злочину. Минулого разу я досить детально описувала цей період життя.

Був ще 1937 рік. Проти батька було сфабриковано нову справу. Увесь ритуал пішов за виробленим порядком. Батька ганьбили в центральній і міській пресі, віддаючи на це величезні газетні площі. В одній статті одночасно його обізвали і націоналістом, і космополітом.

У Консерваторії влаштовували конференції, на яких колеги батька, ті, що вчора з пошаною віталися, сьогодні від нього відвертались, таврували його як ворога народу, клеїли йому страшні ярлики, знищували морально.

Утім, моральну підтримку батько мав з боку студентів, які готові були заступитися за нього. Вони збирались йти до начальства, хотіли виступити на зборах. Але батько просив їх не робити цього, щоб не зашкодити молоді, та щоб йому не додали ще одне звинувачення – підбурення молоді.

Це були дуже важкі часи в житті нашої сім'ї. Уночі ми прислухалися, чи не зупиниться «чорний вагон» біля нашого будинку. Батька так і не було заарештовано. Першого липня його звільнили з роботи в Консерваторії за виявлену класову ворожу вихватку. У часи безробіття розпорядок дня для батька мало чим змінився. Лише замість того, щоб зранку йти до Консерваторії, він після сніданку сідав за письмовий стіл і починав працювати. Після обіду трохи відпочивав і знову брався за роботу до двадцятої години, а то й пізніше. Лише в роботі він знаходив забуття від негараздів.

Через деякий час його викликали до ЦК Компартії України й секретар запитав, як він живе, як себе почуває, де працює, чи не потребує чогось. Батько відповів, що його дивує таке запитання, тому що він уже кілька місяців не працює й відомо як почувається людина в такій ситуації. Йому сказали, що це якесь непорозуміння, що зараз же подзвонять у Консерваторію і він буде поновлений на роботі. Батько твердо зауважив, що в Консерваторію він не повернеться. Він вважав це не педагогічним і не естетичним. Тоді йому запропонували роботу в Інституті Фольклору АН УРСР. Так з березня 1938 року батько працював у системі Академії Наук УРСР.

Треба сказати, що поряд із постійною основною роботою в музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка, у Консерваторії, Інституті фольклору Академії Наук УРСР, у Філармонії, на радіо, батько завжди мав ряд громадських обов'язків. Неодноразово його обирали до Міської Ради.

Особливу увагу, наскільки я можу судити, він приділяв просвітительській діяльності: читав лекції перед спеціалістами й звичайними людьми – робітниками, службовцями, трудящою

молоддю. І, як усе, робив це дуже сумлінно, із вигадкою. Мені щастило бувати присутньою на таких його лекціях. Вони проходили дуже цікаво при переповнених аудиторіях. Батько вмів знайти довірливий тон. Він не читав – він розмовляв, наче звертався до серця кожної людини. Це завжди викликало відповідну реакцію.

Кілька штрихів з останніх років життя Миколи Олексійовича. Коли розпочалась війна, наша сім'я зібралась у дворі Академії Наук для евакуації. Причому батько дозволив узяти з собою два невеличких чемодани, у одному із них була друкарська машинка, найнеобхідніші книжки, а в другому – білизна на трьох. Ото й усе.

Не описуватиму подробиць важкого, небезпечного шляху. Пароплавом і поїздом ми дістались до головного евакопункту в Сталінграді. А звідти вирушили до Куйбишева, де мала знаходитись Українська Академія Наук. Але на той час там уже розмістилися московські заклади. Сказали, що наша Академія, можливо, у Казані, але й там її не було. Так ми й рухалися вгору та вниз по Волзі, доки не опинились у Вольську Саратовської області. Там батькові запропонували роботу на кафедрі літератури в Педінституті, на що він погодився. Саме цього року була ювілейна дата М. Лисенка і, звичайно, батько не міг бути осторонь цієї події. Він написав велику статтю в газету «Правда», яка надрукувала цей матеріал. Тепер уже Академія знайшла батька, завдяки цьому виступу в «Правді» ми одержали офіційний виклик і поїхали до Уфи.

Туди батько приїхав зовсім хворим. Але роботу він не припиняв.

Майже вся творча інтелігенція України перебувала в той час в Уфі. Виникла необхідність зберегти кадри. О. О. Богомолець запропонував моєму батькові продумати модель нового науково-дослідного інституту, із широким творчим діапазоном. Микола Олексійович склав доповідну записку, у якій було сформовано рекомендації щодо створення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Доповідав батько у президії так пристрасно, палко, з піднесенням, що О. О. Богомолець після засідання вигукнув: «У такому кволому тілі – така сильна енергія, стільки емоційності». Проект був затверджений, і мій батько був призначений директором новоствореного закладу.

В останні дні свого життя батько був прику-

тий до ліжка, але роботу не полишав. Свої роздуми, нотатки він диктував мені, щоб якомога більше встигнути зробити.

27 листопада 1942 року батько помер. Ми жили в готелі «Башкирія», у фойє якого було дозволено поставити труну з тілом батька. Прийшло попрощатися з ним дуже багато людей. Ми з мамою у великому горі не бачили, що діється навколо. І тут раптом зазвучали слова й мелодія такого рідного, особливо хвилюючого тут, у Башкирії, Шевченкового «Заповіту»: «Як умру, то поховайте...» і пізніше – «Реве та стогне...» Це хор під керівництвом О. З. Мінківського виконав знаменитий твір у пам'ять про Миколу Олексійовича Грінченка.

Згодом, у 1953 році труну з прахом батька ми, з дозволу Уряду, перевезли на Україну й поховали на Байковому кладовищі.

У березні 1946 року першим ешелонам зі співробітниками Академії Наук ми з мамою повернулись до Києва. Наша квартира була вже в цей час під охороною держави. Та, на жаль, як розповіли сусіди, люди, не чисті на руку й на сумління, протоптали стежку до батькової бібліотеки. Крадькома вони вивозили книги й інші цінні матеріали з унікальної бібліотеки. Батько збирав її усе своє життя. Бібліотека була досить широкого профілю. У ній були всі енциклопедії, що вийшли на той час: Блокгауза, Гратана, літературна, технічна, медична, Большая советская... Там були окремі видання по театру, живопису, літературні твори й інше. Також були окремі видання 15–16 століття, що могли б збагатити найбільші державні книгосховища. Дуже багато сил і, звичайно, коштів віддавав батько на придбання рукописів, листів й інших матеріалів видатних діячів культури. Особливо багато було рукописів і листів М. В. Лисенка. У нього були зібрані унікальні матеріали. Крім того, у батька була унікальна картотека. У бібліографічних картках батько писав не лише назву, автора, де, коли й ким видана робота, але й анотації. Іноді анотації виявлялися досить об'ємні, тоді кілька карток кріпились до основної. Але, на жаль, і вони не збереглися. А могли б зберегтись. Під час німецької окупації ключі від квартири були в Остапа Миколайовича Лисенка, а пізніше, коли наші війська звільнили Київ, уся квартира була заброньована за мамою, опечатана й за нею наглядав директор музею, що знаходився в Лаврі. Сусіди розповідали, що і під час окупації, і після

звільнення Києва на саночках вивозили книги, інші матеріали, а також речі. Крім того, зникли підготовлені до друку монографії «Музичний словник», «Музика народів СРСР», «Історія музики», не пам'ятаю що ще. Видавництво просило зберегти їх у себе у зв'язку з евакуацією редакції. Усе цінне з бібліотеки та творчого архіву батька, що залишилося, ми передали інституту з надією, що наступні покоління дослідників продовжуватимуть його роботу, матеріали будуть опубліковані й це допоможе подальшому розвитку рідної культури. Та не все так сталося, як бажалося.

Я дуже вдячна Інституту мистецтвознавства, Спілці композиторів і Консерваторії за пам'ять про мого батька і вшанування з нагоди 100-річчя від дня народження. Але мене дуже засмутило, що так і не видані праці конференції. Мені доводилось бути на багатьох конференціях, але я не пам'ятаю випадку, коли б не друкувались праці конференції. Якщо не встигали, то друкували тези доповідей, а пізніше надсилали праці. Ще більше мене засмутило,

що жодного пункту із прийнятої резолюції не було виконано. Правда, на наступний рік мене запросили до Львівської Консерваторії на так звані «Грінченківські читання». Оце й усе.

Сьогодні я вам дуже вдячна за вшанування мого батька.

Спасибі за увагу.

Нар. Ком. Освіти
23/X-1928
№5105

Шановний Микола Олексійович!

Згідно Вашого бажання віддати більше сил і часу роботі в галузі музики НКО звільнив Вас від обов'язків ректора Київського Музично-Драматичного Інституту. Але зважаючи на те, що участь Ваша, як людини, що перевила велику організаційну роботу для зміцнення Інституту є конче потрібна для Вуза, НКО прохає Вас залишитися на керівничій роботі на посаді Проректора навчальної частини.

Заст. Наркома Освіти: Приходько

Заст. Укрпрофосвіти: Нефороний

Редакция журнала публикует воспоминания дочери выдающегося украинского искусствоведа Николая Алексеевича Гринченко и текст письма, в котором были поданы официальные аргументы его снятия с должности ректора Киевского музыкально-драматического института.

Ключевые слова: *исследователь, искусствовед, Киевский музыкально-драматический институт, воспоминания.*